

11.1.1989 רחל מצר מראיינת את רות שלח, תמלול נירה פנסו 2020

באתי מבית מתבולל. בית אחר לגמרי מיתר יוצאי ווינה. אני צריכה להגיד שהיה לי טוב מאוד, היו לי יחסים יוצאים מהכלל עם אימא שלי, גם עם אבא, עם אימא יותר קרוב כי איכשהו הייתה ביננו בחיי היומיום איזו הבנה, אני מתכוונת הבנה בחיי היומיום כשהייתי יותר גדולה ועזרתי לאימא בבית, למדתי ממנה הרבה מאוד, מה שמשמש לי עד היום כנכס גדול מאוד. היו לי גם יחסים מאוד טובים עם האחים מעל, ז"א, אנחנו היינו ארבעה: אחותי הייתה מבוגרת ממני בחמש שנים, אחי מבוגר בשנתיים ואחותי שהייתה בת זקונים, הייתה צעירה בשבע שנים ממני. עם אחי היו לי יחסים מאוד-מאוד טובים. היה לי מזל שהיה לי אח שהיה בערך בגילי, כי בזמן ההוא לא היה מקובל שבת תצא לבד, כשהיא נוסעת לאיזה טיול, סקי, אבל היות ונסעתי אתו הייתי תמיד חופשיה לעשות מה שרציתי. לעומת זאת אחותי הייתה לגמרי בזמנים אחרים. כשהיה טיול למשל אצל אחותי ההורים כל כך פחדו שיקרה לה משהו שתמיד מצאו תירוץ שלא תלך לטיול. כשהיא הלכה לתיאטרון אז אבא ליווה אותה, אחר כך היא קצת השתחררה. אז אבי, איך שחזר מהתיאטרון אני כבר רואה אותו עומד ליד החלון לראות אם היא כבר חוזרת הביתה. לא הייתה לו שום סיבה לחשוד בה, היא הייתה כל כך נאיבית עד שהתחנתה. אני מדברת עליה כי היא הייתה חשובה מאוד בחיים שלי, היא התחנתה בגיל 17. כמו שאז התחנתנו, נדוניה, וירח דבש באיטליה, את כל הדברים האלו אבא שלי הצטרך לשלם, ואז התחילו כבר כל העניינים הכלכליים. אבא שלי היה עצמאי בעסק משפחתי שעבר מסבי לאבא ולדוד, זה היה עסק משותף. השותפות הייתה מאוד לא טובה. במיוחד אבי מאוד סבל מזה. היה לו מעט מאוד בטחון עצמי, שירשתי ממנו. זה היה עסק לאינסטלציה, הייתה חנות אינסטלציה מאוד יפה שאהבנו ללכת לשם, היו שם אמבטיות מאוד יפות. אמבטיות בכל מיני צבעים, כילדים כל אחד אהב צבע אחר של אמבטיה. אנחנו היינו הספקים של בית המלוכה. אחר כך, כשהייתה רפובליקה, כי הסוציאליסטים באו לשלטון, העסק לא התמוטט אבל עבר משבר מאוד רציני שאף פעם לא התאושש ממנו. המצבים הכספיים בכלכלה היו קשים מאוד. העסק הזה לא יכול היה לשאת שתי משפחות, אבל אף אחד לא רצה לוותר. זה היה ממש מצב קשה, אני זוכרת, אחרי שאחותי התחנתה היו לאבי הרבה טענות שהוא כל כך הרבה השקיע בה שתמיד אמר בשבילך לא יישאר שום דבר. אמרתי לו אל תפחד, אני לא צריכה שום דבר. אף פעם לא היו לי דרישות. כסף אף פעם לא היה אכפת לי, בכלל לא. היה אכפת לי שהרגשתי טוב מול אימא שאמרה, את יודעת, אוכל תמיד יהיה לנו. אתה תיתן לי בתחילת השבוע מה שאני יכולה להוציא ועם זה אנחנו נסתדר. אבל זה בעצם היה יותר מאוחר, כשאחותי הייתה בת 17... (לא שומעים)

בבית ספר הייתי תלמידה טובה. היה מאוד אכפת לי להגיע לבית הספר. מאוד פחדתי אם לא הייתי בסדר. אני זוכרת שכל סוף שבוע קיבלנו חיבור. כל עוד לא סיימתי עם החיבור זה לחץ עלי נורא. כתבתי אותו בטיטה, ותמיד אחר כך, כשהעברתי אותו לנקי היו לי שגיאות. טעיתי איפשהו. היה אצלנו דוד זקן של אימא שנורא אהבנו. הוא לא גר בבית שלנו אבל כל היום בילה אצלנו. מאוד אהב את הילדים ואנחנו מאוד אהבנו אותו. אז כתבו בדיו, לא בעיפרון. או שהיה כתם דיו שנטף, או שטעיתי, אז הוא היה עם אולר, על ידי, למחוק את זה.

ש: כמו שהיום טיפקס.

ת: כן. זה היה עסק, כי היה צריך לעשות באומנות, שלא יהיה חור בדף. זה אכל אותי כי תמיד רציתי שיהיה טוב ותמיד קיבלתי ציונים טובים. תמיד חשבתי – אוי, הפעם זה לא הצליח. ובגלל השיגעונות האלה שלי אני גם לא הלכתי לבית ספר תיכון כי תמיד היה צריך לעשות איזה מבחן בשביל להתקבל. אני הייתי בטוחה שאכשל. אבי היה מאוד רוצה שאני אלמד רפואה. אבל אני ראיתי את כל הנשים המלומדות האלה – אישה צריכה לנהל משק בית. אני עשיתי שמונה כיתות ואחרי השמונה כיתות הלכתי לבית ספר לבנות, אחרי הצהריים. אז עזרתי הרבה לאימא בבית. למדנו שם ספרות וקצת אומנות והיסטוריה, אנגלית. לא משהו ממשי. אחר כך החלטתי שהמצב צריך לעשות משהו אז למדתי צרפתית כדי ללמד, עשיתי בחינה בצרפתית. זה היה בפני עצמו הבחינה הראשונה שעשיתי בחיי. בחינה בכתב ואחר כך בעל פה. התכונתי הרבה, וגם ידעתי, אבל הייתי בטוחה שכל מה שעשיתי לא היה נכון. ואחרי הבחינות את בטח מכירה, שמשוים, אז בסוף כשהשוונו יצא לי ששום דבר לא היה נכון. אז באתי הביתה, איך היה? כישלון חרוץ! אימא אמרה – אני לא מאמינה. הייתי מיואשת, בכיתי כל היום. היה הפרש בן שבוע בין הבחינה בכתב לבחינה בעל פה. ואימא שלי אמרה תפסיקי עם זה, אני לא יכולה לסבול את זה, תפסיקי כבר, לא אכפת לי, תעשי את זה פעם שנייה.

פעם אחת היא באה הביתה בצהריים ואמרה את עכשיו תקבלי ממני שתי סטירות לחי. את יודעת איפה הייתי? הייתי אצל הבוחן. אימא שלי הייתה כזאתי, לא פחדה מאף אחד. היא הלכה לבוחן והוא אמר לה, זאת הייתה אחת העבודות הכי טובות. ולא צריכה לפחד, היא כבר לא יכולה להיכשל בעל פה כי יש לה ציון גבוה. אני אז חזרתי לעצמי, הייתי לגמרי מוטרפת. ככה הייתי. אחר כך כשעשיתי את הבחינה באנגלית הייתי כבר מלומדת ניסיון וזה עבר בשלום. אבל באותו שבוע עד שאימא אמרה לי את זה אני ממש הייתי באבל. לא נפגשתי באנשים כי כל הזמן בכיתי.

בשטח החברתי אני מוכרחה להגיד שגם שם היה לי הרבה מאוד אי-ביטחון. חשבתי שאני נורא מוכשרת, רחבה, רגליים לא יפות, הייתה לי חברה שלה היו רגליים מאוד יפות שהיא מאוד הייתה מקובלת אצל הבנים. אצל הבחורים. ככה היה בבית הספר, מצד אחד בנים מצד שני בנות. היום זה לא עובד. בהפסקה שיחקנו בכדור. כשהבנים רצו להיפגש הם תמיד זרקו פתקים. חברה שלי תמיד קיבלה את כל הפתקים היא תמיד ביקשה שאלך אתה, שרוצים להיפגש אתה. אז הלכתי, לפחות אתה, כי אתי לא ביקשו להיפגש. אבל בצד השני היה לי טוב, שאני יצאתי עם אחי ועשינו טיולים, זה היה יפה מאוד. אחר כך החברות התקררה עם החברה שלי והייתה לי חברה אחרת שאתה היה לי טוב מאוד. האמת – פרחתי, היא הייתה החברה של אחי, בהתחלה לא יכולתי לסבול אותה אבל אחר כך מאוד-מאוד התיידדנו. באמת יחסים מאוד טובים. עכשיו אני כבר חושבת, למה זה שבאתי ארצה.

ש: בת כמה את אז?

ת: קשה להגיד. הייתי כבר 19. הדברים היו מאוד מוזרים ועל זה הולך החלק המעניין בשיחה שלנו. הבית שלנו היה נגד כל לאום. אבי דגל בכל הערכים האנושיים. כשהיה צעיר הוא היה סוציאליסט, אחר כך הוא היה... כל אחד כשצעיר הוא סוציאליסט. אחר כך רואים שהחיים לא כל כך אידיאליים. היינו פציפיסטים כבר והייתה איזו תנועה באירופה, קראו לזה... והיה משהו בזה שהתגשם אחר כך בשוק המשותף. היה מנהיג שפחד מזה שאירופה, שמורכבת מכל כך הרבה ארצות קטנות תיבלע או על ידי רוסיה הקומוניסטית או על ידי הפשיזם האיטלקי. וכמה הוא צדק בעצם. לתנועה הזאת הייתה גם תנועת נוער, אני הצטרפתי לתנועת הנוער. זאת הייתה תנועה שדגלה בזה שאירופה תהיה מאוחדת אבל בכל זאת שלכל לאום תישאר אישיות, משהו אופייני. שלא תאבד שום דבר מהאופי שלה. והדבר מאוד לא התקבל אז. ואנחנו, תנועת הנוער לחמנו על זה, קיבלנו חינוך טוב, היו לנו הרבה מאוד שיחות, רעיונות, ועשינו סמינר לנואמים שאנחנו נוכל לשכנע אנשים, והיו כינוסים כאלה שסייעו לאנשים לא ללכת למלחמה, וצמחונים, זה גם שייך לזה, כל אלה שנגד כל כוח ואכזריות. אנחנו מעל הראש היינו עסוקים בדברים האלה. כל רגע פנוי היינו שם. אבל מה היה, כמו הרבה דברים שיש להם אידיאליים רוב החברים היו יהודים. קראו לזה יונגן, זה בגרמנית נעורים, ויודן זה יהודים, וסקציון זו מחלקה, תנועה. אז קראו לזה בגנאי כבר יודן סקציון, במקום יונגן סקציון. (תנועת היהודים במקום תנועת נעורים.) ומה עשה המדריך – חיסל את תנועת הנוער. הוא השאיר את זה כדבר פוליטי, בשביל מבוגרים. היו אנשים מאוד מפורסמים אז בין החברים בתנועה, אני חושבת שאיינשטיין היה בעד זה, ושכחתי מי עוד אבל בכל ארץ היו אנשים בעלי השפעה. אז המדריך חשב שזה מזיק לו יותר ממה שעוזר אז האנשים הבוגרים יעשו את המלאכה ולא הנוער. הרגשנו את עצמנו פתאום מבטלים ומובטלים והתפזרנו. חברים לא נשארו בנוער. זה הכול היה בווינה. כשתנועה לא התקיימה יותר חיפשתי משהו אחר והלכתי להגנת הטבע במסלול היהודי. שם היו לי חברים. אבל כמו שקורה התאהבתי במישהו והיה לי חבר כמה שנים ואחר כך זה נגמר. אז בזמן הזה חשבתי שאני צריכה לחפש לי משהו אחר, איזו מסגרת אחרת. אני לא יודעת איך זה קרה, הלכתי לוויצו הצעירה ערב אחד, תנועת הנוער של וויצו וזה לא היה כל כך זר לי כמו למשל החלוץ. עכשיו אני צריכה להגיד דבר שלא היה יפה בבית שלנו. שהיה לנו איזה בוז ליוצאי מזרח אירופה. הייתה לנו הקלה בווינה כמו שהיה לכל המתבוללים, – אם לא כל היהודים שיצאו ממזרח אירופה משתקעים באוסטריה לא הייתה קיימת בכלל אנטישמיות. הם הביאו את האנטישמיות. והחלוץ היה מורכב לרוב מיוצאי מזרח אירופה. וויצו הייתה יותר בורגנית ופחות לאומית, אפשר להגיד. שם התחיל הדבר הציוני. אני באתי לשם ערב אחד, היו גם שם מיוצאי מזרח אירופה, שרו שירים עבריים ורקדו הורה. מאוד נמשכתי לעברית. השורשים כל כך קסמו לי, נגיד. היה שם איזה ספר למתחילים בעברית. מזה למדנו, לא למדנו הרבה. אבל למשל "חלב", "חולב", משפחות של מילים תואמות, זה אין לך בהרבה שפות, שיש גם פועל וגם שם העצם וגם שם התואר באותו שורש. והשורש בן שלוש אותיות, זה כל כך מצא חן בעיני, זה היה מעניין אותי. כשהייתי שם הייתה בחורה יותר מבוגרת שהייתה כעין מדריכה, והיא התלבשה עלי. היא חשבה שמישהו צריך לעניין אותי שאעלה ארצה. אז היא מצאה לי

מקום עבודה בעיר, היא עבדה שם קודם ואחר כך אני. העבודה הראשונה שלי שהייתה פיזית, זה ברור. שם עבדתי, זה היה ווינאי שורשי, הם היו אנטישמים גדולים, גם שם לא העזתי כל כך לעשות איזה פוליטיקה. אבל תוך כדי, אני הלכתי באופן קבוע לסניף, קראו לזה סניף, לשם בא פעם שליח מהארץ, אתקין, אחד מגבע, והוא סיפר על דגניה, והוא סיפר על מרים ברץ, ועל הקיבוצים, ואני מאוד נמשכתי לחיים הקולקטיביים. לחיים בכפר. לחיות. והוא סיפר שיש בהולנד הכשרה טובה. שעובדים אצל איכרים. אז היות ובין כך הייתי במצב כזה של מעבר ולא הייתה לי חברה ורציתי לשנות את החיים – זה קסם לי מאוד. אמרתי לאותה בחורה, היא עדיין פה, היא חברה שלי מחיפה, זאת שקיבלה אותי בעצם בוויצו. מרים, מנחם גם מכיר אותה. היא עזרה לי, סיפקה לי את הכתובות בהולנד ואני התחתי להתכתב עם הולנד, שאני מעוניינת בהכשרה. ואז כבר הייתי בת 21. הייתי כבר מעל 20 כשבאתי לציננות. מה שגם עשה עלי רושם גדול היה א.ד. גורדון,

ש: פנים אל פנים?

ת: לא, אני לא הכרתי אותו אבל קראתי את הספר שלו, תורה ועבודה, זה היה התנ"ך שלנו. לחזור לעבודת האדמה ולחזור לחיים הטבעיים ולהיות לאנשים פרודוקטיביים. לא רצו לקבל אותי בהולנד להכשרה, כי הייתי כבר בת מעל 20.

ש: זה היה מבוגר?

ת: זה היה כבר מבוגר. זה היה בשנת 1935, הייתי בת 23. הייתה לי התכתבות עם ההכשרה בהולנד, מעל חצי שנה. עד ששכנעתי אותם שיקבלו אותי. כי פחדו בגיל הזה, כי ההכשרה קשה. החלוצים שהיו בהולנד היו כולם מתחת גיל 20. 20 היה הגבולי. אז אחרי ששכנעתי אותם בד בבד הייתי צריכה לשכנע את המשפחה שלי. זה היה לגמרי לא פשוט. מציונות לא רצו כל כך לדעת. מצד שני אבא שלי היה מאוד פתוח, הוא השפיע עלינו אבל אף פעם לא הכריח אותנו. אימא דאגה לפרנסה שלי, חשבה שכבר לא יהיו לי תלמידים אם אני כבר לא אהיה. והיא גם פחדה שאני אעבוד יותר מידי קשה. אבל בסוף הכול הסתדר ואני נסעתי להולנד. לקראת הולנד בא לי הרעיון ללמוד רכיבת אופניים, אינני יודעת מאיפה זה בא, למדתי את זה בקושי רב, היו לי אופניים מאוד יפים שקניתי עם אותו החבר שגם לימד אותי. אנחנו בחרנו את זה, הייתה חוויה גדולה. עוד שמרתי על האופניים ואתם נסעתי ברכבת להולנד.

ש: את אומרת שזה לא היה נהוג לנסוע על אופניים והיית בין הבחורות היחידות שנסעו על אופניים בווינה.

ת: כן.

ש: את מגיעה להולנד

ת: אני מגיעה להולנד והייתי מאוד מאושרת. הייתה חוויה גדולה. בהולנד היו לי את האופניים והתיישבתי בהולנד. אני הצטרכתי להגיע מאמסטרדם להארלם, והחלטתי אני ארכב על האופניים להארלם. אני מתיישבת על האופניים ומתחילה לרכב, שבילים וכבישים נהדרים כמו שלא ראיתי – הכול חלק ורחב ואני בין ההולנדים על האופניים במקום שאני בכלל לא מכירה ואני רואה שכל אחד מנפנף לי. אני חושבת איזה נחמדים ההולנדים, איך הם יודעים שאני עכשיו באתי... (צוחקת) – לא הבנתי. אחר כך מישהו אמר לי מה את עושה פה באמצע בין האוטומובילים, יש שביל מיוחד לאופניים. אז הבנתי למה כל אחד נפנף לי. זה למדתי, שיש שבילים בצדי הכביש בשביל האופניים. זה דבר שבאמת חסר לי, אין לי כושר לראות דברים, כי הייתי יכולה לראות שכל האופניים נוסעים שם, אבל אני בכלל לא ראיתי את זה, הייתי כל כך שקועה באושר שלי שהייתי בהולנד שבכלל לא ראיתי את זה.

ש: את באת עם ציוד להולנד?

ת: לא. זה היה ככה: המנהלת של ההכשרה הזמינה אותי לבוא לבית שלה, לבלות שם יום, להשאיר את החפצים באמסטרדם והיא אחר כך, כשאעבור חזרה באמסטרדם תעזור לי להוציא את החפצים ותעלה אותי לרכבת. אני באתי לבית של האישה הזאת, זאת הייתה אישה מקסימה. הארגון הזה וההצעה הזאת שאבוא ואגור אצלה, הייתי מיד בתוך המשפחה, בלבביות שקשה לתאר. אהבתי אותה אהבת נפש בכל השנה שהייתי שם, כשהיה לי קל, כשהיה קשה, תמיד התרומה שלה ליוותה

אותי וזה נתן לי כוח לעמוד בכול הקשיים, והיו לי אחר כך הרבה מאוד קשיים. בכל אופן הייתי אצלה, למחרת נסענו לאמסטרדם. היא עזרה לי עם הכול עד שנכנסה אתי לרכבת וקנתה לי עוד עיתון לדרך, אמרה לי בהצלחה ואני נסעתי.

הייתי בהכשרה במזרח הולנד בסביבה נפלאה. היה הכול מישור עם עצים, מרעה, ירוק, בעיקר צפצפות היו שם, סביבה יפה מאוד. את האיכר כבר הכרתי, היה משק קטן והאיכר כפי שאחר כך התברר די עני. האיכרים אהבו לקחת חלוצות כי קיבלנו רק כסף כיס ועבדנו קשה מאוד. מבוקר עד לילה בלי הפסקה, אפשר להגיד. עם פעם בשבועיים יום חופשי. אבל מה זה יום חופשי? את יוצאת בבוקר וחוזרת בערב בחזרה. כשבאתי לשם האיכר קצת ידע גם אנגלית וגם צרפתית, הוא קיבל אותי מאוד יפה, הייתה לו אישה ושלושה ילדים. בת חמש, בת שבע והבן בן עשר. באתי בדיוק בזמן הקציר.

ש: מה קצרו?

שיפון. ואז לא עבדו עם טרקטור, אלא עם מקצרה רתומה לסוס. בזמן הקציר היו לו כמה פועלים. הוא היה כזה שוויצר, שמח שבאה לו בחורה והוא יודע להתנהג ואיך לקבל בחורה כזאת ודבר ראשון שהוא עשה – הושיב אותי על ידו על המקצרה. שאלמד לעבוד עם הסוס. ישבתי כולי אושר, ואחרי הקציר רצו הפועלים וקשרו את השיבולים. אז גם אני. זה גם לא דבר כל כך פשוט, אם את לא יודעת. בזמן שהם עשו חצי שדה אני בקושי נאבקתי עם שיבולת אחת. אבל הם היו תמיד מאוד נחמדים, באו מכול הצדדים ועזרו לי. ההתחלה הייתה כבר מאוד קשה, שהאיכרה הסבירה לי שאני צריכה ללבוש חולצה עם שרוול כי זה דוקר. עד שאני תפסתי, עד שהיא הייתה מסוגלת להסביר משהו, כמעט איבדתי תקווה כי גם התקשורת הייתה קשה. הכול היה צריך להראות, ובלי שפה זה לא כל כך פשוט. אתו זה הלך לי יותר קל. אז בכל אופן הייתה התחלה מזוהרת, לקח אותי לרפת והראה לי את הפרות, הראה לי איך חולבים. אני לא פחדתי מהפרות והוא התפלא שאני לא פחדתי מהרגליים, שיזרקו או משהו. הכול היה נהדר בהתחלה. סיפר לכל אחד שיש לו בחורה, יש לו חלוצה כמו שעוד לא הייתה, זה היה בהתחלה. אחר כך התברר לו שעם החלוצה זה לא כל כך טוב. שהיא לא כל כך זריזה, שהיא לומדת קשה, שהיא לא רואה דברים. הלכתי למשל פעם עם הסוס, שכחתי להוריד לו את הרתמות והן הסתבכו לו בין הרגליים. אני מתפלאה שהוא לא זז. אבל לא ראיתי למה זה. אז הוא אמר לי, מה אתך, את לא נורמלית? הראש שלך בפלשתין, בעיבריוש, הילד הקטן שלי רואה מה שפה ואת הולכת אחרי סוס עם הרתמות בין הרגליים, את לא רואה איזה דבר?

אחר כך עם החליבה זה גם היה ככה. לא חלבתי טוב. אם חולבים טוב זה נכנס לתוך הדלי בזרם טוב. אצלי זה ככה, לאט-לאט. אבל יחד עם זה פרה, לפני שהיא ממליטה היא מפסיקה לתת חלב. את זה אני לא ידעתי. הוא לא אמר לי את זה, לכל אחד היו הפרות שלו. לי הוא נתן את הפרות הקלות והוא לקח את הקשות. בצדק. וזו תמיד הייתה הפרה שהצטרכה להמליט. הוא אמר, את לא חולבת טוב, אבל היא נתנה מעט חלב מפני שהיא הצטרכה להמליט. אבל הוא לא אמר לי את זה אז הייתי לגמרי מיואשת. מכל דבר הייתי לגמרי מיואשת. בשדה זה לא הלך ובשום מקום לא הצליח לי.

הכביסה למשל זה היה איום ונורא. חיממו דוד, ואת כל הכביסה עשו באותם המים. קודם את הלבנים. ומה זה לבנים של איכר? זה כל כך כבד! גופיות כאלה עם שרוולים ארוכים וגטקס, אבל לא מחומר קל. אחרי שהוציאו את הלבנים באו בגדי החג, אחרי זה בגדי עבודה, ובסוף לגמרי הגרביים. בכלל לא תפשתי כלום, לא את הסדר ולא כלום. זה עשיתי עם האישה. אבל הייתי מאוד חרוצה ואף פעם לא סירבתי לעשות משהו, הייתי כוח עבודה זול. נשארתי שם אבל היה לי מאוד קשה. ממש קשה אחרי ההתחלה הנהדרת.

ש: היית הבחורה היחידה שם?

ת: כן, הבחורה היחידה אבל היה לי מזל, במרחק של קילומטר בערך הייתה בחורה אחרת, הולנדית, בחורה מאוד זריזה וטובת לב והיא מאוד יפה התייחסה אלי. היא באה לבקר אותי וביום החופשי פעם בשבועיים נסענו יחד לפגישה של החלוצים. היה לי קשה לרכב שעה וחצי על אופניים כי הייתי רגילה לרכב רק על בטון ושם הצטרכתי לרכב על החול. אני אף פעם לא למדתי לרכב כמו הילדים פה וכמו ההולנדים. ואני נמשכתי, על יד הדרכים יש תמיד תעלות עם מים. תמיד נמשכתי אל התעלות עם המים, מרוב פחד, כשאת לא בטוחה את מכוונת בדיוק לכיוון שאת לא צריכה לנסוע. וכשנגמר הבטון והתחיל החול אז במקום לדרוך חזק אז מרוב פחד שאני לא אוכל הפסקתי לדרוך, ואז נפלתי. אבל

היא הייתה מאוד נחמדה, היא עודדה אותי ועזרה לי. היה לה פה מפותח, היא הייתה כוח עבודה טוב אבל היא אמרה לאיכר שלה מה שהיא חשבה. בכל אופן יחד עם הקשיים נגמר הקיץ. ואני אמרתי שאני נוסעת רק בקיץ. אבל נראה. כתבתי כל הזמן מכתבים נלהבים הביתה. כשבא הסתיו הוציאו תפוחי אדמה, ולא הייתה מכונה. הבחורים עם הקלשון – ואנחנו אחריהם על הברכיים אספנו אותם לתוך דליים. זה היה קר ורטוב מלמטה ומלמעלה, נורא זה היה, זוועה. ועם הכביסה שלא התייבשה, והכול מלא בוץ ומלוכלך. עוד משהו שלא סיפרתי – כל סוף שבוע ההולנדים מנקים את השביל שמחוץ לבית. זה הסטטוס שלהם אצל השכנים: אצל מי השביל ברחוב יותר נקי. עכשיו אני יודעת אבל גם זו טכניקה איך לעבוד עם זה. תמיד שפשפתי ושפשפתי ותמיד בא לי חול ואף פעם לא היה נקי. בסוף שפכתי את המים, וזה היה מעיף את החול, אבל זה גם איש לא הסביר לי כי היא לא ידעה להסביר שום דבר. האישה הזאת. זה היה הסבל של סוף השבוע. כל שבוע, פחדתי מזה כי זה גם לקח לי פי עשר זמן ממישהו אחר ובסוף זה לא היה יפה. מתיש לגמרי.

ש: רק את ראת את זה או גם אחרים ידעו?

ת: או, הם ידעו, הם ידעו להוריד אותי. לילדים הקטנים שלי אם אתן למרים שתנקה את תראי איך שהיא תנקה את זה. כמו שפה הילדים לומדים לעבוד, אני אף פעם לא למדתי לעבוד. לא עשיתי עבודה פיזית בבית, אני בישראל. בזה אני הצטיינתי. כשאשתו לא הייתה אני הכנתי לו שניצל. בכלל אני הצטיינתי בימים האלה שהאישה לא הייתה. בסוף אני שכנעתי את ההורים שלי לא לבוא ונלחמתי בעצמי כל יום, לאורך כל החזית הכול היה כישלון. חוץ מהבחורה הזאת מהסניף, זה החזיק אותי, וזה היה חשוב. את פגשת אחרים, גם לאחרים היו הרבה מאוד בעיות. הדיור שלי, כשבא החורף, אני גרתי מתחת לגג באיזה מחסן. זה היה נחמד, אבל מה שלא היה נחמד כשהתחיל הגשם לרדת. הוא נכנס לתוך המיטה שלי, הגשם. נורא נבהלתי, שראיתי שאני שוכבת במיטה בגשם. אמרתי לאיכר, הוא אמר, למה לא הזזת את המיטה? כל החורף הייתי צריכה להזיז את המיטה למקום אחר, לא תיקנו כל כך את הגג.

הוא לקח אותי לראות המלטות, מאוד נהייתי מזה, כי זה אחד הדברים היפים בעולם. יצור חי מגיע לעולם. איך הפרה מלקקת אותה כשהיא יוצאת, גם כשהיא נעמדת על ארבע רגליים באי בטחון כזה. זה דבר גדול, לראות המלטה. ואז גם החלטתי שאני רוצה להיות מיילדת כי זה עשה את הרושם הכי גדול עלי. במשך הזמן בכל זאת התרגלתי לעבודות. לקראת הקיץ הבא הייתי כל כך טובה שהעוזר שהיה לו כמה פעמים בשבוע – הוא הסתדר בלעדיו ואני הייתי לגמרי לבד, גם בשבילו וגם בשבילה. לתקן, עשיתי הכול. אנחנו עבדנו, קמנו בבוקר מוקדם, לפני שהלכנו לרפת יש להם איזה צנים עגול, ועל הצנים שמים חמאה ועל החמאה שמים סוכר. את זה מאוד אהבתי.

החבר'ה בסניף היו כולם הרבה יותר צעירים ממני, הרוב בחורים שבאו מגרמניה, בגיל 18 מקסימום. בחורים טובים, אבל בעצם לא חברה בשבילי. בכל זאת מאוד אהבתי לנסוע לסניף. החלפנו שם דעות על עבודה וכל אחד דיבר. לא כל אחד אבל מי שהתנדב לקבל לפעם הבאה איזה נושא לדבר עליו, להרצות עליו, עשה את זה. למדנו עברית אבל לרוב אני נרדמתי, גם שם, כי הייתי נורא עייפה, כי למעשה אף פעם לא היה זמן לישון. והנסיעה הארוכה בחורף, בקור הזה, ובקיץ, כשלא קר. אבל בכל אופן אני רוצה לציין שפעם בא לשם בחור שקסם לי מאוד על ידי הדיבור שלו. בחור כריזמטי, אפשר להגיד, והוא בא עם מכתב מהארץ שאחיו שלח לו מגניגר. איזה תיאור חי נהדר על הקיבוץ גניגר. הבחור היה יוסף סלייפר, ומי היה אחיו – יצחק סלייפר, שהיה אז בגניגר. מאוד-מאוד התרשמתי גם מהגישה והדיבור של יוסף, וגם מהמכתב. שאלתי את אנשי הסניף, תגידו, תמיד אתם מחפשים אנשים שיעבדו טוב, מה עם הבחור הזה, למה אתם לא מזמינים אותו? אמרו לי או לא, הוא מזרם אחר, אנחנו החלוץ, זה שמאל, והוא חברת עולים, הוא בא רק כאורח. לו יש את התנועה שלו ולנו יש את שלנו. טוב, אז זה היה זה, אבל המכתב הזה נשאר בזיכרוני.

נגמרה השנה אצל האיכר. ואני – זו הייתה הנסיעה הכי מאושרת בחיי. נסיעת לילה לאמסטרדם ומאמסטרדם הביתה. בכוונה להמשיך שנה שנייה עד שאעלה ארצה.

ש: אצל האיכר?

ת: לא, אצל האיכר שנה אחת. אבל הייתי מאוד מאושרת אצל האיכר.

בקיץ השני אצל האיכר היה הזמן אולי הכי יפה בחיים שלי, הייתי מאושרת ללכת לישון בלילה ולקום בבוקר, כל כך יפה הכול היה. כשבאתי הביתה היה חושך. אני שוב רציתי לנסוע הייתה רק בעיה להתמודד עם זה שוב בבית. בינתיים אני צריכה להגיד שאחי היה כבר בארץ, וזה עזר לי הרבה. הוא נסע אי-לגלי למכבייה. אז עלו הרבה אנשים ככה, קנו כרטיס למכבייה ועם הכרטיס, זו הייתה אשורת כניסה, כי בלי כרטיס אי אפשר. והמון אנשים נשארו. דרך אגב הוא גם הלך לבית הסוהר אבל לא להרבה זמן, כי תפשו אותו שלא הייתה לו תעודת זהות. זה רק לבינתיים. זה גם היה יותר קל להסביר להורים שאני הרי אוכל לקבל סרטיפיקט בהולנד אבל לא בווינה. ההורים לא התנגדו כל כך כי אחי היה כבר פה. אז לאימא היו פקפוקים. היא תמיד שמרה על הסטטוס, אז אני נסעתי לאיכר, אנשים שאלו אותה מה אני עושה בהולנד, אז היא אמרה – לומדת חקלאות. אבל מה אני אגיד השנה? אני רציתי ללמוד במחלקת יולדות ליילד, אבל לא היה מצב לזה. אז הציעו לי באמסטרדם לעבוד במסעדה צמחונית. אז אימא אמרה, מה אני אגיד עכשיו? היא לומדת בישול בהולנד? תגידי שאני לומדת דיאטה. בכל אופן נסעתי להולנד חזרה, זה היה בסתיו, ועבדתי במסעדה צמחונית. המסעדה הזאת הייתה מקום הכשרה נהדר. ישנתי שם, אחרי המסעדה שלו היה לי איזה חדר עם חלון לאיזה קיר אחר, ואני שהייתי רגילה לנוף הייתי אומללה שם נורא. למרות שהיה לי טוב בעבודה, עבדתי יחד עם בת שבע, אחותו של יצחק פימנטל.

ש: שם נפגשתן בפעם הראשונה?

ת: כן. היא הייתה חברה של שלומית שהייתה איומה, אבל בת שבע הייתה נחמדה מאוד. המנהל של המסעדה היה אישיות. זה היה עורך דין גרמני שברח מהגרמנים עם אשתו לפריז ושם פתח מסעדה צמחונית. לפני שהגרמנים כבשו את פריז הוא ברח להולנד כי שם היה עוד פתוח, עם האישה. הוא היה מבוגר והאישה הייתה מבוגרת והיא נכנסה להריון. הוא היה איש יוצא מן הכלל, איזה שיחות היו שם. איך הוא הסביר דברים, ואיזו גישה הייתה לו. הוא היה מאוד ממולח, במסעדה לא היה מלוכלך אבל המטבח כן. אבל היה מעניין.

יום אחד בת שבע אומרת, יצחק סלייפר יבוא אלינו. אמרתי לה, בת שבע את יודעת, אותו הייתי רוצה להכיר. שמעתי ממנו מכתב – את האיש הזה אני רוצה להכיר. כל כך התרשמתי, לא שכחתי מהמכתב. אז היא אמרה בואי גם את אלינו. זה היה חורף קר, ואני באתי לשם, היו שם יצחק, בת שבע וההורים. האבא של יצחק היה כל כך נחמד.... (לא שומעים)... יצחק היה כל כך נחמד, הוא שם אותי ככה, שארגיש קצת נוח. הוא קצת הרגיש אותי כשהוא אמר שאני מדברת כל כך טוב, ומהר, הייתי כל כך במבוכה עד שנגמר הערב. בערב אנחנו יצאנו יחד, יצחק שלח ואני, הייתי בעצם מאוכזבת... אבל פעם הזמינו אותו לדבר שמה... ואז בעצם נוצרה ההיכרות. החלוץ היה מאוד... והם היו צריכים לנהל מטבח כשר וזה שיבש להם מאוד את הכלכלה מפני שמטבח כשר זה יותר יקר ממטבח אחר. למה אני מספרת את זה? כי הוא סיפר על הארץ ועל מקומות, ואחרים שאלו שאלות, והתחלנו להיכנס לשיחה והוא היה קשוב. אני שגדלתי בבית כשר הייתי נורא נגד זה... אז הזמנתי אותו, בינתיים קיבלתי חדר בדרום אמסטרדם שאני חשבתי שזה היה שיא היופי. לא היה שם שום דבר, מיטה ומזוודות שלי ושטיח, ועל זה שמתי קופסה עם עוגיות. ואמרתי לו, יצחק, יש לי חדר כל כך יפה, שיבוא פעם אלי. אז הוא בא והיה נורא מאוכזב מהחדר. אחרי שאמרתי שהוא כל כך יפה. אבל בכל זאת זה לא הפריע ועשינו הכרות, הייתה התחלה טובה, הוא הביא אותי גם לבית שלו וגם לאימא של יהודה ואלישבע, אישה נחמדה מאוד, בית פשוט כזה, אישה נהדרת. נפלאה. הזמינו אותי גם לשבת לשם ובכל אופן ההכרות כבר הייתה כזאת שהיה ברור שאנחנו נתחתן.

ש: כן??

ת: כן. אבל לא שם. בכל אופן זה קרוב לוודאי. זה הלך מהר, תוך כמה שבועות. ואיך אני אקבל סרטיפיקט שם באמסטרדם? זה היה ככה שאם היה צריך סרטיפיקט לקפיטליסט, אם היה משלם לאיזה בנק בארץ אלף לירות אז קיבלו סרטיפיקט. ההורים של יצחק שגם היו מעוניינים, כי יצחק היה בן 28, שיצא משהו מזה, היו מוכנים באופן פורמלי לתת לי את הכסף. כן, הם היו נהדרים. ככה קיבלתי סרטיפיקט של קפיטליסטים. נסעתי הביתה, אמרתי שאני קרוב לוודאי אתחתן ולכל מיני אנשים זה היה נחשב למזל הכי גדול – עם הולנדי עשיר להתחתן, הזמינו אותי פה והזמינו אותי שם ונתנו לי שם ופה איזו מתנונת. אבא שלי אמר, תישארי עוד חודש, זה יהיה לך כדאי, כל יום את מקבלת משהו, הוא היה כזה חמוד. אבל נסעתי. ביום האחרון בעצם אני ארצתי את הדברים שלי, שיגעתי את אימא שלי, מתי תתחילי לארוז? יש לי עוד זמן, יש לי עוד זמן. סידרתי הכול, נסעתי עם

הרכבת עד טרייסט, מטרייסט באנייה לארץ, עד לחיפה, והיה מדובר שאני אבוא לקבוצה של חברת עולים, לא של החלוץ, זה היה בזיכרון יעקוב. אז אני באתי ארצה ויצחק היה צריך לקבל אותי, גם האח שלי וגיסתי באו לחיפה. ובאותו ערב עוד נסענו לזיכרון יעקב. אני צריכה להגיד שבהחלוץ ראו אותי כבוגדת. הייתי צריכה לבוא לגברעם כי שם היה הקיבוץ שלהם. אבל הם איכשהו סלחו לי כי ככה, אם יש בחור באיזה מקום אז בשביל בחורה –די טבעי שבאתי ארצה. שמה כבר חיכו לי. למה חיכו לי כל כך? קודם כול היו סקרנים לראות את מי הוא מביא. אני הייתי מאוד במבוכה מיצחק, שהוא היה! המנהיג שלהם, והמדריך הרוחני, הוא היה האישיות המרכזית שלהם. אז כבר הייתי מאוד – זה לא נעים. זה הוריד לי בכמה דרגות טובות את הביטחון העצמי שלי. הם מאוד חיכו לי, למה כל כך חיכו לי? כי הבחורה שעבדה במטבח לקחה יום חופש ואמרו לה שאחליף אותה. לא היו שם הרבה אנשים אז, אני חושבת שהיו 20. אז היא הסבירה לי הכול, זאת הייתה רחל אנדרסון, האחיות של מלכה מטפלת התינוקות. הסבירה לי מה לבשל. את יכולה לתאר לעצמך כמה שהייתי עצבנית. לא הכרתי לא את התנור, שום דבר לא ושום סידור לא. ועזבו אותי לבשל בשביל האנשים. מה שאני עוד זוכרת – שם תמיד אכלו מרק פירות. היא נתנה לי פירות יבשים בארגז. אמרה לי תבשלי מרק פירות. כמה להכניס? תכניסי שיהיה טוב. אז הכנסתי שיהיה טוב. על מרק פירות שאני עשיתי דיברו בלי סוף. למה? כי אני השתמשתי בפירות של כל השבוע. (צוחקת) הייתי עצבנית, אמרתי שנעבור את זה. זה עבר בשלום.

זאת הייתה העבודה הראשונה שלי. אז כבר נכנסתי טוב ללחץ. אחר כך הייתה מרים שלח, הכרת? היא התחתנה עם דודן של יצחק. היא הייתה ג'דה כזאתי, היא עבדה נהדר. אבל הייתה מאוד דומיננטית בדעות שלה, מאוד פרקטית. מאוד לא נעימה למי שלא נעימה, מאוד נעימה למי שכן נעימה. מאוד בן אדם שיכול להזיז עולמות. ארגון מעולה. היא עבדה בבית הבראה. שם היא מהר מאוד ניהלה את כל הדברים. היה בית הבראה מאוד ידוע של דונה שוורץ, אוסטרית. מרים הביאה לשם מחצית הפלוגה: אחד לגן, אחד לזה, אחד למכבסה, אני חושבת שעבדנו שם שישה אנשים. זאת הייתה בעיה למצוא עבודות חוץ. אז גם אני באתי לשם. קודם עבדתי כחברנית, זו הייתה העבודה הכי שנואה שאי-פעם עשיתי. ללכת מחדר לחדר אחרי האנשים – גרוע. והיא אף פעם לא הייתה מרוצה. אחר כך היה לי מזל – היא הכניסה אותי למטבח. שם התחלתי את הקריירה שלי. הכרתי את דונה שוורץ, זאת הייתה אישיות מיוחדת, מאוד אהבתי אותה. היא גם הייתה אורחת בחתונה שלנו.

אני באתי לשם באפריל, לזיכרון יעקוב, הגעתי מטרייסט ביום ההולדת של אחי, זה היה 15 באפריל ובשני בספטמבר התחתנו. באותה השנה. אז בזיכרון יעקוב אסתר שוהם וזאב היו כבר. שם בזיכרון היה רב, אז הצטרכתי ללכת למקווה בתל אביב. זאת הייתה חוויה ללכת לשם, והצטרכתי לקבל שיעור מהבוסית של אסתר שוהם, אישה דתיה, מה החובות של אישה ואז התחתנו. זה היה משהו מיוחד.

ש: למה?

ת: חתונה מאוד צנועה, אפילו שמלה לא עשיתי לי חדשה. באיזה שמלת איכרים התחתנתי, בחולצה שאמנם הייתה הולמת לי. התחתנו אצל רב שהיה גר בצד השני של זיכרון יעקב, שצריך לעבור את כל הכרמים, דרך נהדרת. הלכנו יצחק ואני ויוסף, שהיה לו 40 חום מפני שהייתה לו צהבת, הלך אתנו. ועוד איזה שני חברים, כעדים. זאת הייתה חופה, ואחר כך הייתה ארוחה, לא אכלנו כל כך מפואר. ואז באה דונה שוורץ, הזמנו אותה, ודודנית של יצחק. ואחר כך נסענו לירח דבש. זה היה באמצע המאורעות ואני נורא פחדתי. נסענו לגינגר, יצחק רצה להראות לי את גינגר, ונסענו למטולה, שם היה הגוי ההולנדי, שמעת עליו? שהרבה עזר, וכל יום יצחק הרגיש יותר רע. למה, מפני שהייתה לו גם צהבת. הוא לא ידע את זה, הוא ממש סחב את עצמו. כשחזרנו לתל אביב, שם היו לנו חברים טובים, לוי, הם אמרו, זה לא מצב אתה צריך רופא. יש לנו רופא טוב הוא צריך לראות אותך. אז הוא הסתכל ואמר – יש לך צהבת. זאת הייתה משפחה נורא נחמדה אז הוא שכב שם אצלם.

בינתיים מה שאני שכחתי להגיד, באותו קיץ נפטר אבא שלי בהולנד. באופן פתאומי לגמרי, הוא היה חולה לב וזה היה ההתקף השני. הוא שכב בערב לישון ואימא הרגישה שהוא קר. אז מאוד רציתי לאימא לנסוע, לכן גם עשינו חתונה כל כך קטנה. תמיד היינו עושים קטנה, אבל עוד יותר קטנה. אז שוב קיבלתי כסף מיצחק ונסעתי לווינה לזמן קצר. בינתיים הוא שכב חולה אצל החברים. הוא היה

מאוד חולה. לפני שחזרתי אנחנו כבר – הם כבר היו בנטעים. 1937. כי בזיכרון יעקב לא הייתה עבודה.

בנטעים עבדתי במטבח. בנטעים הגיע הזמן שהחליטו שצריך לדאוג שיהיו קצת ילדים, אז היינו כולנו בהריון. כל בחורה הייתה בהריון.

אז באו אסתר, ומנחם ואבי אוסטרר, כל הזמן היינו מעט אנשים בזיכרון, ואנחנו התאחדנו עם איזה גרעין, הווינאים, אחרי שהתפלגנו מהגרעין השמאלני שהיה אתנו בזיכרון ולא הפסיקו שם הוויכוחים. אחרי שבאנו לנטעים ראינו שאי אפשר ללכת להתיישבות עם כל כך מעט אנשים אז התאחדנו עם הווינאים. אז באו מנחם ואבי ווילמה (וגם אסתר מנצ'ר, נ.פ) הם באו כנציגים להסתכל. אז היו עופרה, אסתר, אני בת שבע פרומן ורבקה – חמש בחורות בהריון. זה היה מספיק בשביל כל כך מעט.

בנטעים עבדנו קשה מאוד. אני עבדתי במטבח ותמיד עם מישהו אחר, שלא היה יכול לעבוד בפרדס. אני לא עובדת מהר, אני לא סובלת אם זה לא טוב. אני אוהבת לבשל, אנחנו גם הגשנו את האוכל. בישראל, הכנו לעבודת החוץ את האוכל ואז החברים באו עם האוטובוס שנכנס באחת וחצי, זה תמיד היה ככה. באחת וחצי היה צריך כבר לגמור לבשל. אז התחילו כבר באוטובוס לבוא האנשים. אחר כך כבר הייתה ארוחת ארבע, ואחר כך כבר ארוחת ערב ואנחנו עבדנו ככה, ממש נורא קשה. ואם מישהו היה חולה, רחל הוימן למשל, לא הייתה יכולה לאכול את האוכל. האוכל היה רע. היה לנו תקציב כל כך נמוך, ומטבח כשר. אני לא ידעתי על הכשרות בכלל. אני עבדתי עם עופרה ועופרה כן ידעה. עופרה נורא הייתה מקפידה. היא בדרך כלל עבדה בחוץ, אבל לפעמים היא עבדה גם במטבח. היא עבדה טוב מאוד אבל היא הייתה כל כך דייקנית ואנחנו נורא עצבנו אחת את השנייה. עופרה הייתה כל כך קפדנית, אם משהו היה נראה לה לא טוב היא כבר זרקה את זה. אני עוד הייתי נותנת את זה. אני זוכרת, ארגז פירות, היא מסתכלת אם יש שם ביצים של תולעים, לא, זה לא יכולים כבר לאכול. אז מה הייתה התוצאה? האוכל הכללי היה נורא רע. הבחורים עבדו קשה. ואז היו הרבה אנשים שהצטרכו לאכול הבראה. המעט תקציב התחלק כל כך לא שווה שהיה קשה מאוד לעשות אוכל טוב. משום דבר עשינו אוכל. בא יהודה אבס ואמר שצריך לבדוק מה אתם אוכלים בעצם. אז הוא בדק את האוכל לפי קלוריות. הקלוריות היו פחות או יותר בסדר, כי בן אדם רעב אוכל עד ששבע. אבל החלבונים היו מתחת לכל מינימום. אז אמרתי – מזה יש לכם כל כך הרבה חולים. אתם צריכים לעשות חשבון על השומנים ועל החלבונים. שהאוכל יהיה מספיק לאנשים. בשר היה נורא יקר, וצריך היה להיות בשר כשר, בנס ציונה קניתי בשר ראש, מזה עשינו גולש. אחר כך הוא מצא שבדג בקלה יש הרבה מאוד חלבון, וההולנדים אוהבים דגים, זה הלך די טוב. היה מאוד קשה, גם מבחינת הזמן, גם מבחינת הרכב האוכל ואם מישהו היה חולה כמו רחל הוימן היא לא הייתה יכולה לאכול את זה. אז מה? בישלת לי לה אוכל מאלף עד תיו לחוד.

ש: לעשות את הדיאטה יחד עם הבישול.

ת: לא היה כל כך דיאטה אנשים לא אהבו את זה, הייתה מרים, היא אכלה רק חמאה. ומרגרינה. דברים טיפשים היו. אבל איזו עבודה זו הייתה לבשל אוכל לחוד בשביל רחל, שלא יכולה לנגוע באוכל אחר? גם נתנה לי משהו אחר כך, כשגמרתי, אבל התנאים היו נורא קשים, עבדנו נורא קשה.

אחר כך באו הילדים. לי היה מזל, שמחתי שהילדים טופלו באופן מקצועי וגדעון היה ילד מאוד קשה.

ש: הוא לא היה נוח?

ת: לא, קשה. הוא יותר פלט ממה שהוא אכל. הוא נולד 2800 ובקושי אחרי 6 שבועות עשו לו ברית כשהגיע לשלושה קילו. מלכה אמרה לי שהוא יהיה גדול, אבל הוא היה נראה כמו עכביש. מכוער, ותמיד שכב בשלולית של קיא. לי לא היה מספיק חלב ועד שנתנו אז הוספה זה לקח כל כך הרבה זמן עד שהחברה הסכימה לתת הוספה. היה כל כך קשה בכול החזיתות.

הדיור היה חדר מחולק. אנחנו גרנו בחדר מחולק עם פימנטל. מחולק בוויילון. ויצחק אף פעם לא היה בבית, אם הוא בא מיד התנפלו עליו, זה היה קשה, אנשים נשואים זמן קצר, לא היה משהו שלא היה קשה. אני זוכרת שהזמן הכי טוב שלי היה כשהייתה לי דלקת בכליות. לא יכולתי לעבוד. אחר כך, כשהבראתי גם עוד לא יכולתי לעבוד כי הייתי מאוד חולה. הלכתי בערב לבדיקות בנטעים, דרך הפרדסים לרופא. זה היה איזה חצי שעה ללכת, וזה היה הזמן המאושר שלי. היה זמן ללכת דרך

הפרדסים לרופא, אני זוכרת היטב את היום שהוא אמר את בסדר, את כבר יכולה לעבוד. בכלל, כל השנים עד שעזבנו לירושלים הזמן הכי מאושר שלי היה כשהייתי חולה. שלא הייתי בלחץ של העבודה.

ש: את עבדת יותר מידי קשה...

ת: והיו גם וועדות אחר כך, היה יותר מידי קשה! וכל התנאים אחר כך, גם כשבאנו לחולה, לנקות. באת הביתה, זה הרגיז אותי תמיד כל כך. אז גרנו בבית של ארבעה חדרים ואנחנו באמצע. עד שמצאת לך מטאטא קש לנקות את החדר. והמטאטא תמיד היה מפורק כבר, כי אנשים לא שמו אותו על הראש. אחר כך – לשטוף חדר. דלי, דבר כזה לא היה. היו חצי פחים. אם היה לך מישהו, יורם באצ'י, שנתן לך פח לשמן למשל, זה היו פחים טובים, בלי חלודה. אבל אם קיבלת פח של זיתים זה היה אסון. סמרטוט לא היה דבר כזה, מסמרטוטים עשו כריות. השתמשו בשקים. אז קודם לחפש את המטאטא, אחר כך לחפש את השק, והשרובר, את הפח היית צריכה להסתיר באיזה מקום שלא ייקח אותו מישהו אחר, ואחר כך את הפרוזדור המשותף, כי אנשים אהבו לנקות את החדר שלהם ולהוציא את הלכלוך. אחר כך המקלחת. לפעמים לא היו מים חמים ולפעמים בכלל לא היו מים, אבל היה שמח. ובתי שימוש לא לשכוח, בחוץ, מעץ, יבשים, כאלה היו לנו בתי שימוש. ובתוך החדר – קודם שני פרימוסים אחר כך פרימוס אחד. ואת הילדים להשכיב. היה לחץ עצום, עלי בכול אופן. אני חשבתי על זה, היה יותר מיד קשה בשבילי, אני הייתי כל כך ירודה.

שמחנו מאוד להגיע הנה לחוליות, לשדה נחמיה, קיבלנו חדר שלוש-על-ארבע והילדים נכנסו ישר לבית הילדים. אז הייתה מאה אחוז קדחת פה. אנחנו עד היום מאוד מתגאים שאף אחד מהילדים לא קיבל קדחת. מפני שאנחנו שמרנו עליהם, היה להם אסור לצאת לבד מבתי הילדים לבית ההורים. הצטרקנו לקחת אותם, להלביש להם מכנסיים ארוכים אפילו בקיץ בימים הכי חמים, חולצות עם שרוול ארוך, ואחר כך מהחדר, אחרי שקיעת השמש מהר לרוץ איתם לבית הילדים להשכיב אותם במיטות תחת כילות. מה שזכור לי החורף הראשון פה. כי מהבתים אל בתי הילדים לא היו כלל מדרכות. לא היה קיים דבר כזה. המדרכות. גם לא בחדר האוכל. עניין המגפיים, לנעול, לחלוץ, במיוחד בחדר האוכל, זאת הייתה המכה האחת-עשרה. חלצת את המגפיים, כי היה אסור עם הבוץ להיכנס לחדר האוכל. אחרי שגמרת את הארוחה קרה לא פעם שלא מצאת את המגפיים שלך. או שמצאת מגף אחד. ואז היה מעשה-בלשים למצוא חזרה את המגפיים. דבר אחר זכור לי, שעבדתי פעם בבית התינוקות והצטרקתי כמובן ללכת מהחדר לבית התינוקות. לא ירד הרבה גשם, היה קצת רטוב, והלכתי בנעלי עבודה. איך הבוץ למרות זה הצטבר על הסוליות של הנעליים, איך הנעליים נעשו כבדות, עד שהן נעשו יותר מידי כבדות והבוץ שוב ירד והתפנה מקום לבוץ חדש. זאת הייתה ההיכרות הראשונה עם הבוץ. כך עברו השנים הראשונות, עם בוץ, לעומת זאת בלי חשמל, עם מנורות נפט. שתי מנורות נפט היו במטבח, יחד עם חדר האוכל וקרה לא פעם שנכנסנו בבוקר בחושך גמור למטבח ולא הייתה מנורה מפני שלמישהו בחדר הייתה חסרה מנורה אז הוא לקח את המנורה היחידה לחדר שלו. אנחנו בישראלנו אז על תנור נפט, או משהו עם הרבה מאוד פח. כשהתחיל להיות אור הפנים שלנו והידיים היו שחורות אבל כבר היינו רגילות, לפעמים אנחנו קיבלנו את זה בהרבה מאוד הומר. אני לא זוכרת את השנה שקיבלנו סוף-סוף חשמל אבל אני זוכרת שעשינו נשף מאוד-מאוד מוצלח.

עכשיו אני אעבור לזמן שאחרי מלחמת העולם השנייה. אולי עוד כדאי להגיד שהייתה שמחה שהיה סוף למלחמה. אז מה שהיה במשק, הכנסנו לתוך חדר האוכל ריקודים ושמחה ללא גבול. לא ידענו בעצם מה נשרד אחרי המלחמה. אני צריכה להגיד לבושתי שבמשך כל שנות המלחמה, למרות שהגיעו שמועות מהשואה אלינו, שממש לא חדר בנו. אני יכולה רק לדבר על עצמי, שמעתי, וזה לא שקע, ולא קיבל את המקום הראוי. שקשה להבין היום איך יכולנו לחיות פה ולא כל הזמן לחשוב על מה שקורה. אבל אני מוכרחה להגיד שחיי היום-יום לפחות בשבילי היו עד כדי כך קשים שלא היה מקום לעוד משהו.

בתחילת שנת 1946 יצחק היה אמור לצאת לשליחות להולנד. הוא, בניגוד אלי, הבין הרבה יותר ממה שקרה בהולנד. מה שקרה לא רק בהולנד אלא באירופה. כי גם כל משפחתו, חוץ מיהודה ואלישבע, נספו בשואה. הוא יצא לשליחות בתוך הולנד הרוסה לחלוטין. לא רק העיר, לא רק הארץ, אבל גם אנשים הרוסים. אני עם הילדים באתי רק חצי שנה לאחר מכן. מאוד שמחתי לקראת הנסיעה להולנד. ושוב לא ידעתי ולא הבנתי לאן ולמה אני נוסעת. היה רק חבר אחד פה, בינו בועז, שבערב הפרידה

אמר לי – רות, לא יהיה לך קל בהולנד, כי את עוד לא מבינה למה את נוסעת. והרבה מאוד פעמים חשבתי על המילים שלו. אנחנו באמת באנו להולנד הרוסה. לארץ שהייתה פעם סמל השגשוג והחיים הטובים. אנשים שנשאר עוד בחיים לא היו מוכנים לעשות לזולת – לא חשוב מה. הם קיבלו אותנו בחשדנות מסוימת, כי פחדו, אם תבוא אשת השליח, עם הילדים, לשליח לא יישאר מספיק זמן לעשות את העבודות שלו. ומה היו העבודות אז של יצחק? כל מיני מינים. לא רק עבודה חינוכית לאלה ששרדו, לדור הצעיר במידה ונשאר משהו אלא בעיקר היה מוטל עליו לארגן את העליות הבלתי לגליות. אני בכלל לא ידעתי שום דבר על העבודות שלו כי לפי השקפותיו של יצחק כמה שאפשר פחות אנשים שידעו מה שמתרחש – מה שבטוח יותר. היה אז קשה מאוד לקבל מקום דיור. אנחנו הוכנסנו לתוך בית שהיה פעם בית גדול של אנשים עשירים מאוד, אבל שהיה הרוס. לא היה בו שום דבר. הצטרכנו לנקות את כל שברי הבית ולהזמין מהג'וינט את הריהוט ההכרחי. אז בג'וינט עבדו אנשים מאוד טובים שבאו לרשום מה נחוץ, כמה מיטות, כמה כיסאות, כמה כלי מטבח, ולמחרת בא אוטו מהג'וינט והוריד את הדברים. ושוב אחרי זמן מה באו לשאול אם אנחנו נסתדר ומצדם היה טיפול מצוין.

לילדים היה מאוד קשה. במיוחד לגדעון. כי הוא היה הגדול, הוא היה פראי, לא הכיר את השפה, לא הכיר אנשים. הוא היה אומלל. מרים הייתה חמודה. כל אחד אהב אותה. היא הייתה שקטה, שיחקה ולא עשתה צרות. לכאורה. ויאיר היה ילד קטן ואתו הייתי כל הזמן. ומזה אני מאוד נהנית. אפיזודה אחת, לספר? הבית שלנו היה על יד הפארק הכי גדול של אמסטרדם, ולפני הבית הייתה לנו חצר קטנה. בדרך כלל כשאני עמדתי בתוך הבית הילדים מרים עם יאיר שיחקו בחצר. אני עבדתי במטבח, אני יוצאת לחצר – אין ילדים. יצאתי מהחצר לרחוב, חיפשתי, קראתי, לא היו ילדים. התחלתי מאוד להתעצבן, אני חושבת שגדעון היה בבית ספר אז. סוף-סוף בא יצחק הביתה, באופניים, ואני אמרתי לו שאין ילדים. הוא לא פחד בהתחלה, לקח את האופניים עשה סיבוב גדול דרך הפארק, לא מצא אותם. אז גם הוא לא היה כל כך שקט. שאל את כל האנשים. הוא נסע דרך הרחוב שלנו, שהיה רחוב שקט מאוד שהוביל לאיזה מרכזי תחבורה ושם, במקום שהמדרכה גובלת לרחוב הסואן הוא מצא את מרים עם כיסא מתקפל קטן, על ידה מחצית ברחוב מחצית על המדרכה שיחק יאיר. זה היה במרחק הליכה של חצי שעה. מה נודע לנו? שמרים, שהיו לה תמיד כל מיני יוזמות, שהיה להם משעמם בתוך החצר, לקחה כיסא מתקפל, לקחה את יאיר ביד והלכה אתו עד שבאו למקום שהיה מעניין כי היו שם הרבה אוטומובילים ושם הם התיישבו והסתכלו באוטומובילים והסתכלו בתחבורה. אז יצחק הביא את הילדים ללא פגע הביתה והנזק היחיד שנגרם, שכובע הלך לאיבוד. זה היה אושר גדול מאוד, שהם ככה חזרו.

אחרי שהסתדרנו בתוך הבית הזה וסידרנו אותו הייתה לנו גם עוד חוויה מאוד קשה. קרה למרים, אסון קטן שהיא ישבה על האופניים של יצחק והכניסה את הרגל לתוך הגלגל האחורי. קיבלה פצע, ובטיפשותנו לא הלכנו עם הפצע ישר לרופא. מהפצע התפתח זיהום חזק, הפצע נעשה כל יום יותר עמוק, כל לילה היו לה כאבים שאף אחד לא ישן אצלו עד ששוב בא רופא וראה את הזיהום הגדול. אז בדיוק התחילו להשתמש בפניצילין והוא אמר שהיא זקוקה לזריקות ולטיפול בפניצילין והיות וזה לא קבוצה ולא קיבוץ ואין אחות הצטרכנו להכניס אותה לבית החולים. היה בית חולים יהודי עוד באמסטרדם והם קיבלו את מרים כמו אוצר שם. האחיות הסתובבו מסביבה, הדביקו על הקיר כל מיני תמונות וטיפלו בה במסירות ובשמחה, וצריך להגיד, הטיפול היה כל כך יעיל, משחת פניצילין וזריקות פניצילין, שהיה אפשר לראות כל שעה איך הפצע נסגר. היא הייתה בסך הכול יומיים בבית החולים ואז חזרה הביתה. עד היום יש לה צלקת גדולה על הרגל.

אחרי שאנחנו הרגשנו מאוד בבית, בבית היפה הזה החליטו שהוא יותר מידי טוב ויפה בשביל משפחה אחת, והיו הרבה אנשים שחזרו ממחנות והצטרפו את הבית. ובחסד עליון, בתנאי שאני אקבל משרה של עקרת בית בבית יתומים קיבלנו שם דירה. אני הצטרפתי לעבוד כמפקחת על פועלות הניקיון ועל הטבח. עבודה שלגמרי לא הייתי מתאימה לה, ושלא הכבדה עלי. ושמוכן לא השאירה לי זמן בשביל הילדים. את הבעיה הזאת רצו לפתור שנתנו לי עזרה במשק הבית ובהשגחה בעיקר על יאיר על ידי "חלוצה". לו התפקידים היו הפוכים, שאני החלוצה והיא הגברת אז הכול היה מצוין. אבל היא הייתה בחורה צעירה ללא שום הרגשת אחריות, ששמחה להיות באיזה בית יתומים ששם היו הרבה בחורים והיא הייתה בחורה נאה ואהבה לעשות פלירט וזה היה עיקר התעסוקה שלה. לבית הזה היה גג. ממנו היה מבט נהדר על הנחל שחוצה את אמסטרדם, האמסטל. פעם כשחזרתי מעבודתי הביתה לא היא ולא יאיר היו בדירה. שמעתי שהיא עלתה אתו על הגג. גם אני

עליתי על הגג, ראיתי אותה עם בחור, בלי יאיר. איפה יאיר? לפני רגע הוא היה עוד פה. קיבלתי שוק, אבל למזלנו יאיר לא היה רחוק. זה רק כדי לתת דוגמא אחת של הבעיות שהיו לי. לא רק בעיות בעבודה אלא גם אי-שקט גמור למה שיקרה בזמן עבודתי – עם הילד. יום אחד קרה שאני ירדתי לעבודה ומנהל המוסד לא היה. הוא בלילה, באופן בלתי לגלי עלה ארצה. אבל יצחק לא אמר לי. הוועד שפיקח על המוסד הזה כן ידע על כך. כשלא היה מנהל לבית גם היתומים התפזרו והכניסו מה שנקרא אז פי-בי – אנשים ללא לאומיות. פליטים שחזרו גם מהמלחמה. ואז כשלא הייתה לי יותר עבודה שם וגם לא מקום, כי הצטרפו את כל הבית כולו, שוב עמדנו ללא דירה. ואז התחנה האחרונה שלנו הייתה בבית חלוצות לא רחוק מאמסטרדם ושם גמרנו את השליחות. התקבלנו יפה מאוד בבית החלוצים שם כי מאוד שמחו לקבל משפחה מישראל. פינקו את הילדים אבל מרים וגדעון שוב היו צריכים ללכת לבית ספר חדש ושוב להתרגל למקום אחר. עכשיו אני זוכרת שאני לא סיפרתי על התחנה הראשונה בה גרנו. ולא על יהודה ואלישבע. כידוע לכולם יהודה ואלישבע חזרו אחרי המלחמה להולנד ללא הורים. הם התקבלו בהתחלה על ידי דודה, משפחה רחוקה של יהודה ואלישבע שגם הם חזרו מהמחנות. שם המצב היה יותר מידי קשה, גם הם היו אנשים הרוסים והילדים היו במצב קשה. אז הזדמן שנפתח איזה בית יתומים דתי באנשים מאוד טובים שהם בעצמם איבדו חלק ממשפחתם בשואה וחלק מהמשפחה נשאר בחיים. הם שכרו דירה בסביבות אמסטרדם ושם דאגו בצורה מעולה בערך לעשרים ילדים. אבל זה היה בית יתומים דתי. והכוונה שלנו הייתה לגור, כשנגיע, שאני עם הילדים נגור שם, נעזור להם, והילדים גדעון מרים ויאיר יתיידדו עם יהודה ואלישבע ונחזור כבר כמשפחה מגובשת ארצה. אבל מפני שזה היה בית יתומים דתי ואנחנו לא היינו דתיים הם ראו בנו כעין סכנה, גוף זר ולא רצוי. לכן אנחנו החלטנו לעזוב את הבית הזה בהזדמנות הראשונה ואז באנו לבית באמסטרדם שסיפרתי עליו. הבית הראשון, זה ברור? אבל כשנגמרה השליחות זה היה כבר אחרי הכרזת האו"ם והיה כבר ברור שהערבים לא יקבלו את זה בשלווה, סוף-סוף יצחק התפנה לחזור ארצה. ואז הייתה בעיה, איך יהיה כשניקח ילדים שרק עברו מלחמה שוב למלחמה. לגבי יצחק זאת לא הייתה בעיה. הוא אמר – הילדים שייכים הנה ומה שיהיה גורלנו יהיה גם גורלם. ואנחנו חזרנו עם חמישה ילדים.

חזרנו במרץ 1948. חזרנו ללוד, שהייתה כולה בהאפלה, בשדה התעופה, אנשי המכס חשבו שאנחנו השתגענו להגיע עם חמישה ילדים לאזור מלחמה. לא בדקו שום דבר, למזוודות נתנו סימן שהכול בסדר, לילדים נתנו שוקולד ואנחנו במשוריין נסענו לתל אביב. ביקרנו למחרת אצל המשפחה שלי בכפר שמריהו ואחר כך נסענו לחוליות שדה נחמיה. נסיעה שלגמרי לא הייתה פשוטה. הגענו לטבריה, שם התברר שאין כבר אפשרות לנסוע לחולה, שזה כבר אזור מסוכן. היו כמה משוריינים ושם לא היה מקום. עם פרוטקציה גדולה הצלחנו לקבל מקום במשוריין. הנסיעה במשוריין הייתה מאוד מעניינת בשביל הילדים. החיילים שעמדו על ידי המרגמה שם מאוד עניינו את גדעון ואת יאיר. אני זוכרת גם את אחד החיילים, פרצוף של בחור צעיר שרק כנראה התחיל להתגלח, היו לו עוד שערות ראשונות בפנים. פרצוף של ילד. ויאיר שהיה מעוניין ומהופנט על ידי הבחור הזה שאל אותו – מתי אתה הפסקת להיות ילד? זה נשאר לי עד היום בזיכרוני. כשהגענו לחלסה הייתה שוב בעיה. חשבו שאנחנו כבר לא יכולים להגיע מחלסה לחוליות. ולמזלנו אנחנו הגענו לחוליות. התקבלנו יפה וכמו שהתברר זה היה האוטובוס האחרון שהצליח להגיע הנה. ומאז חוליות הייתה במצור.

אנחנו, כמובן התקבלנו בשמחה גדולה והילדים נכנסו לבתי הילדים מיד, בשביל הגדולים זה היה יפה, בשביל יאיר זה היה משבר גדול. הוא היה קטן, בן שלוש ומשהו, זה היה חורף ארוך אז ובמרץ היה עוד בוץ. יאיר, בלי לפחד בלילה קם בפיג'מה, יחף, רץ דרך הבוץ לבית שלנו. הוא לא רצה לישון, פחד לישון בבית הילדים אבל הוא לא פחד לצאת החוצה ולרוץ להורים. עד כדי כך היינו לא גמישים שלא הבינו שילד קטן כזה צריך פשוט לישון אצל ההורים. ועוד שהיה רגיל לישון אצל ההורים. אנחנו מצאנו, מקום גם לא היה כל כך, כי גרנו בחדר שלוש-על-ארבע. אבל מצאנו פתרון אחר, שאני ישנתי אצלו, בבית הילדים. שכחתי להגיד שלא היה לילדים שלנו, גדעון ומרים, קשה להתאקלם פה כי אנחנו דיברנו בבית בהולנד עברית. והילדים בחוץ דיברו הולנדית, עם אנשים זרים, ועם כל הסביבה. יאיר, לעומת זאת, דיבר שלוש שפות: זה היה מאוד מצחיק. הוא דיבר אתנו עברית, עם "החלוצה" הוא דיבר עברית בשגיאות שלה, משובשת, והוא דיבר גם קצת הולנדית. יהודה ואלישבע למדו כבר בהולנד קצת עברית והם מהר מאוד למדו פה עברית. וצריך להוסיף שאם היה ליהודה קושי אחרי זמן מה הקושי היה יותר מידי קל. הוא היה תמיד זה שגמר ראשון עם כל העבודות שנתנו. כל עבודה עצמית שנתנו. הוא לא הצטרך להתאמץ בשום דבר. הוא פעם אמר לי שהוא מעוניין לעשות משהו בכדי שיראה מה הוא בעצם שווה, כי כל מה שהוא עשה לא היה אתגר בשבילו. אלישבע, לעומת

זאת, הייתה טובה בלימודים אבל הייתה ילדה מאוד ביישנית ועברה תקופה קשה. והיה מזל שאנחנו היינו בקיבוץ ולא במשפחה, כי הקשר ביני ובינה היה די בעייתי. לעומת זאת האיטיות של בינה הייתה לה טובה מאוד. כי גם בינה התחנכה ללא אם. בינה התחנכה אצל סבתא. ומראש הייתה לה נקודה מאוד חלשה לאלישבע. גם בתוך החברה היה לאלישבע קשה, כי היא הייתה מאוד מופנמת ולא ידעה להגן על עצמה. היא הייתה מטרה של מישהו שאהבו להרגיז. לעומת זאת הקשר בינה לבין מרים היה מצוין. גם בין יצחק לבינה היה טוב, למרות שהיא הייתה גם בבית ביישנית. אני שמחה להדגיש שלמרות שהייתי מאוד טרודה בעבודה והמצב הבריאותי לא היה כל כך טוב, ויצחק היה רוב הזמן לא בבית, כי הוא תמיד היה בתפקידים. הדיוור שלנו היה מאוד קטן, מאוד פרימיטיבי, היה לנו חדר, שירותים ובהם היה הכיור היחיד שהיה קיים בדירה, ומרפסת סגורה קטנה. אבל הילדים זוכרים את הילדות שלהם בחיבה ובאושר כזה שאני כל פעם שמחה מחדש. אנחנו אכלנו פעם אחת בשבוע, במוצאי שבת בבית. הארוחה הזאת הייתה חוויה. יצחק ידע לתת לכל מפגש משהו מיוחד. היו סיפורים, ולמרות שיצחק לא ידע לשיר ואני בכלל לא, שרנו המון. היה צחוק והיה נעים ונחמד, ממש חוויה. כל שבת הצטרפו הילדים לפי תורנות להדיח את הכלים. יאיר היה עוד קטן והיה לו תמיד מצב רוח במוצאי שבת, כי הוא לא ישן בשבת, והוא נכנס לאחד הארונות, או תחת השולחן, בכה, עד שהוא ישן באיזשהו מקום. לפעמים תחת השולחן הוא נרדם. אבל הגדולים עשו תורנות בזוגות: יהודה עם מרים וגדעון עם אלישבע. השבוע של יהודה עם מרים היה בשבילי הבראה. לעומת זאת השבוע של אלישבע עם גדעון זה היה עונש. גדעון בדרך כלל ישב בבית שימוש. לא היה בנמצא. אלישבע ישבה עם ספר. עד שגייסנו אותם לכלים, שהדיווח גם בבית שימוש, עבר זמן מה. אחר כך הם עשו את ההכרחי ביותר אבל גם זה עבר. בכל זאת אנחנו לא רצינו לשנות את הזוגות, כדי שיהיו משפחות מעורבות, למרות זה שאנחנו כבר היינו ממש משפחה אחת. כשחזרתי מהשליחות הציעו לי לעבוד בחינוך אבל סירבתי והמשכתי לעבוד במטבח. אחרי זמן מה שוב ניגשו אלי והצטרפו מטפלת. התייעצתי עם יצחק פימנטל ובחרדה גדולה קיבלתי את התפקיד של מטפלת. הייתי המטפלת של קבוצת נחליאלי שגרה אז בבית שקראו הבית הצ'כי. בכל אופן אז הקימו את הצריף השבדי ואנחנו עברנו לצריף השבדי וזה היה מאורע גדול מאוד והקלה גדולה בסידורים כי זה היה בית כולל עם מקלחת ראויה לשמה ועם כיתה יפה והיינו מאוד מאושרים. אז התחלתי גם ללמד אנגלית ובסך הכול הדברים הסתדרו יותר טוב ממה שחרדתי. אחרי שנים קיבלתי גם את כיתת חוחית, ששם היה גם יאיר, שהייתה כיתה מאוד קשה, עם הרבה ילדים בעייתיים שהבעייתי ביותר היה אמנון. אבל תוך השנה שאני עבדתי שם חל אצלו השינוי הגדול – הוא היה במעון ואני חרדתי מכול חופשה שאמנון בא הביתה. אבל כנראה שהשהות במעון הייתה מאוד טובה בשבילו והוא הרגיש בעצמו שהוא בשל לבוא הביתה. כשהוא בא הביתה הוא היה עבורי העזרה הכי גדולה. הייתה בינו הבנה כזאת שאני לא זוכרת בין בני אדם, יחס קרוב כזה שהיה לי לאמנון לא זוכרת שהיה לי לאיזה מבוגר או לילד אחר. הוא היה מלא יוזמות וללא מנוחה. הפעולה הראשונה שלי הייתה למצוא בשבילו בשעות המנוחה תמיד איזו תעסוקה כי אי אפשר היה להחזיק אותו במנוחה. אני למדתי כל פעם למצוא בשבילו איזה תפקיד וככה אנחנו התקרבו וככה ארגנו ביחד הצגות, ועשינו טיולים שהוא ארז את הדברים והוא היה היד הימנית שלי. חוץ מזה שיאיר סבל מזה שהייתי מטפלת זה היה זמן די מאושר בשבילי. וגם די מוצלח. מרוב הצלחה העזתי אחר כך לקחת את כיתת כלנית שהייתה פשלה גמורה מהיום הראשון עד לאחרון, וסבל גדול ללא סוף בשבילי. זאת אומרת עם סוף העבודה בא הסוף לסבל. וזה היה גם סוף של הקריירה של מטפלת וגם של מורה לאנגלית.

בזה אנחנו הגענו גם לזמן של המשבר שבינינו לבין הקיבוץ, זאת אומרת המשבר בין יצחק והשקפותיו לבין השקפות הקיבוץ. יצחק החליט שאין יותר מה ליישר ושהוא לא רוצה להיות שותף לאיזה מפעל בו הוא לא יכול להשפיע לפי ההשקפות שלו. ואז החלטנו לעזוב את הקיבוץ, ולשמחת ווילמה הציעה לנו לא להכריז על עזיבה אלא על חופשה של שנה. דבר שאני אסירת תודה לה עד היום הזה.

התקופה בירושלים זכורה לי כאחת היפות בחיי. לא רק מפני שהייתי עקרת בית, דבר שהיה יותר מתאים לטבעי מאשר לנהל מטבח גדול או לדאוג להרבה ילדים ולהיות מורה לאנגלית בפני כיתה, אלא בעיקר בגלל העבודה שבאורח מקרי הגעתי אליה. אני מתכוונת לעבודה עם העיוורים. אני חיפשתי עבודה, בזמן שהוא היה קשה מאוד לקבל מקומות עבודה והציעו לי עבודה התנדבותית לעזרה לילדים שהורים עיוורים. לכן הם לא יכולים לעזור לילדים בעבודות בית הספר. כך הגעתי לבית של עיוורים. בעל המשפחה התעורר מאבעבועות שחורות. ילדותו הייתה בסוריה, ששם אין שום חינוך לעיוורים. למרות שלא ידע בשום שפה לכתוב או לקרוא זה היה איש בעל שכל טוב ואיטיות

מיוחדת. אשתו, שלא הייתה עיוורת לחלוטין אלא ראתה לטווח של שלושה מטרים הייתה האם בהא הידיעה. היא ידעה לדאוג למשפחה למרות תקציב זעום לגמרי, היה לה תמיד אוכל מבושל, טעים. בזמן שאני עבדתי שם נולדו שמונה ילדים. את כל אחד היא קיבלה ממש בשמחה והטיפול בילדים היה עוד כמו במאות הקודמות. הילדים היו קשורים בתוך חיתולים שאי אפשר היה להם להזיז אבר. בכל זאת, אחד יותר מאוחר, אחד יותר מוקדם, הם כולם התפתחו. ומי שהיה מפגר ועשה בעיות בכל זאת במשך הזמן יצא מהבעיות. על ידי אותה משפחה הגעתי לעבודה עם עיוורים, כי באתי בקשר עם העובדת הסוציאלית שלהם, שהציעה לי ללמוד להיות עובדת בית עם עיוורים. קיבלתי הכשרה זעומה ביותר ורק במשך העבודה התחלתי להבין למה שנכנסתי ואני חושבת שמילאתי את תפקידי בצורה טובה. אולי לא הצלחתי ללמד אותם את הטכניקות המסוימות בצורה המושלמת ביותר אבל יצא לי תמיד לקשור אתם קשר, הייתה בינו תמיד הבנה והיה נדמה לי, וגם היום אני חושבת שזה הדבר שעולה מעל הכול. על עולם העיוור היה צריך לדבר הרבה וזה לא המקום לכך. אבל אני יכולה לציין רק, בהרבה סיפוק שאף פעם לא הרגשתי את עצמי כל כך עשירה, שיש לי כל כך הרבה לתת, כמו בתקופה ההיא. כי יכולתי להביא לאדם שלא רואה את עולם הרואים. עבדתי עם בני אדם מכול הסוגים והגילים חוץ מילדים. עבדתי עם צעירים שחיפשו עבודה, יכולתי להכניס אותם לעבודה, ללמד אותם את הדרך לעבודה, עבדתי עם עקרות בית, יכולתי ללמד אותן עבודות המטבח, סידור ארונות והדברים החשובים שמלמדים כל עיוור. לטלפן, להכיר שעון ברייל, לטפל במשלוחים של הספרייה המוקלטת, ללמד אותם להשתמש בטפיקורדר, ללמד אותם סריגה ומעל הכול להתמצא בתוך הבית שלהם. יצא לי הרבה לעבוד עם זקנים ואז גם למצוא את הקשר לבני המשפחה שלהם. דבר שמאוד חשוב. אם אני אומרת שהיה לי הרושם שיכולתי לתת הרבה אני בטוחה שאני קיבלתי מהם יותר ממה שאני נתתי להם. כי מגע כל כך קרוב עם בני אדם זה דבר יקר מציאות ומהם למדתי להכיר כל מיני עולמות. עבדתי עם מרוקאים, אנשים פשוטים לגמרי, עבדתי עם אישה זקנה פולניה, אישה שעברה את כל השואה ממנה למדתי ושמעתי הרבה, והרבה דברים שהיא אמרה לי משמשים לי עוד יום-יום נכס גדול. מה שגם היה טוב שעבדתי במסגרת מסוימת. אנחנו היינו צוות של מדריכות בית עם מדריכה טובה מאוד ואנחנו נפגשנו פעם בחודש והחלפנו רשמים ושמענו הרצאות. ההשתלמויות היו די נדירות. בכל זאת קיבלנו מהן, למדתי גם קצת לעבוד עם עיוור שיש לו כלב, מתוך זה שלו היה יותר טוב ממני. כי עבודה עם כלב זאת עבודה מקצועית. מקודם היה בארץ מכון, בקרית חיים, שאחרי מות היוזמת שלו הדרדר ורק ההוצאות הגבוהות נשארו כך שמשד הסעד החליט לסגור אותו. לכן שולחים כל אדם שזקוק לכלב, או שראוי לכלב, כי זה הולך לפי קריטריון של גיל וכוח והתאמה אישית, לחו"ל, שם נשאר העיוור בערך שישה שבועות, נותנים לו כלב, ואת הכלב מלמדים לעבוד עם העיוור ואחר כך בא האדם עם הכלב ארצה. הצרה הגדולה שלכלבים לא תמיד קל להתרגל לסביבה החדשה ואם אין בן אדם שיכול להדריך אותם זה מביא לפעמים לבעיות גדולות מאוד. לכן במקום אף אחד קיבלתי על עצמי למלא את החסר. פחות או יותר הצלחה אפשר להגיד. מה שתמיד קשה היה, זה היה להיפרד מעיוור, כי אנחנו קיבלנו ממשד הסעד מקרים, וקיבלנו את מספר השעות שמוותר לנו לעבוד אתם כי התשלום של בן אדם שלא עבד משרה מלאה הולך לפי שעות. השירות הזה מסתכם בהרבה שעות ובשביל המדינה זה שירות יקר מאוד. אחרי איזה זמן, שהעיוור הגיע לאיזשהם הישגים הצטרפנו להיפרד ממנו. אני לא הצלחתי לעשות את זה ונשארתי עד לסוף שהייתי בירושלים לבקר אצל העיוורים בקביעות. כאילו שאני עוד בתפקיד. וקיבלתי קצת פחות מקרים חדשים כי הייתי כבר בגיל די מבוגר.

כשאנחנו התבגרנו התחילו הנסיעות למשק מאוד להקשות עלינו. גם הילדים השפיעו עלינו שהיה כדאי שסבא וסבתא יהיו גם אתם. ליצחק במיוחד זו לא הייתה החלטה קלה. הוא למד גם להיות מדריך תיירים בירושלים והסביבה, מקצוע שהוא אהב מאוד, עוד הרבה יותר בשביל הלימודים כשלעצמם. גם להדריך אנשים מועטים, אבל לא להדריך אוטובוסים שלמים כי זה כבר אפילו בגופני משימה מאוד קשה. אבל גם כשהוא התחיל ללמוד את המקצוע הזה הוא אמר שזה לא יפריע לו לעזוב את המקום ולהצטרף לילדים.

כך ב-1983 חזרנו למשק, ואני בטוחה שעשינו טוב לעצמנו ולכול הצדדים.